

УДК 340

DOI <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.4.68>**Петро Гуйван,**канд. юрид. наук, заслужений юрист України,
професор Полтавського інституту бізнесу

ГЕНЕЗИС СВИТОГЛЯДНОГО СПРИЙНЯТТЯ ЧАСУ: ФІЛОСОФСЬКО-ЮРИДИЧНИЙ АСПЕКТ

Ця стаття присвячена науковому дослідженню питання про сутність і зміст часового поступу в природі, який стосується як економіко-соціальних відносин, так і сфери пізнання різних сторін оточуючого нас буття. Час є тим всеохоплюючим чинником, який дозволяє здійснити сутнісний зв'язок подій і явищ, що відбуваються у просторі, надавши їм належної перцепції щодо їхнього місця у системі взаємодії різних явищ конкретної взаємодії у просторі. У роботі автором присвячена значна увага науковому вивченню різних концепцій стосовно самого часового плину та його зв'язку з явищами матеріального світу, у тому числі щодо темпоральних вимірів розвитку юридично значимих для суспільства явищ. Зауважується, що темпоральні питання завжди мусять розглядатися у взаємодіюванні з просторовими, ця взаємодія завжди була важливим елементом вивчення світу. У праці надано аналітичну оцінку наявним теоріям пізнання темпорального поступу, а саме трьом відомим категоріям визначення явищ пізнання, таким як реальний, перцептуальний та концептуальний простір та час. Реальний простір-час постулюється як об'єктивно реальні форми існування матерії, умови співіснування об'єктів. Перцептуальний простір і час виражають умови існування та зміни наших уявлень та інших психічних актів суб'єкта. Концептуальний простір та час являють собою абстрактні математичні структури, котрі можуть моделювати реальні просторово-часові відносини. Отже, досліджено онтологічне бачення темпоральних процесів, за яким матерія як філософська категорія сприймається не через окремі конкретні її властивості, а через загальний, всебічний та абстрактний характер своїх проявів. Це означає, що час за даною теорією має суб'єктивний прояв, що відтворюється у відчуттях та переживаннях конкретної людини щодо реальних матеріальних явищ, зображених у внутрішній тривалості, що і створює час зовнішнього світу.

Окрему увагу в роботі приділено дослідженню онтологічного пізнання природного руху часу в межах так званого «трансцендентального» спрямування. Проаналізоване класичне бачення представників даного напрямку, серед яких найбільш визнаним є Е. Гусерль, на думку якого простір і час є апіорними формами споглядання, котрі прагнуть надати визначеність та певний порядок пізнанню, але самі по собі не входять до складу пізнання. У роботі зроблено висновок про наявність серйозних труднощів процесу пізнання часу: в обчисленні та встановленні часових характеристик об'єкта у різних сферах дослідження, у тому числі і тих, що стосуються темпорального регулювання правовідносин, є певні проблеми, позаяк наші уявлення про абсолютний час не узгоджуються з реальністю: час має набагато тісніший зв'язок з різноманітними чинниками, що зумовлюють існування тіл у просторі, ніж це зазвичай постулюється. Разом із тим для вирішення тих завдань, які ставить перед собою право, зокрема цивільне, подібного темпорального уявлення цілком досить: саме абсолютний час та об'єктивні закономірності його перебігу опосередковують розвиток матеріальних правовідносин у суспільстві.

Ключові слова: рух часу в просторі, минуле, сучасне, майбутнє.

Постановка проблеми. Ми у своєму повсякденному житті постійно відчуваємо фактор часу у будь-якій сфері своєї практичної діяльності. Це стосується як економіко-соціальних відносин, так і сфери пізнання різних сторін оточуючого нас буття. Матеріальні об'єкти, суспільно-політичні взаємини, норми права, етико-естетичні принципи не можуть бути незмінними, вони обов'язково зазнають темпорального впливу. Питання часу та тривалості тих чи інших юридично значимих діянь займає в правовій науці

винятково важливе місце. Воно є однією з головних тематик наукової рефлексії, бо саме із темпоральними вимірами різних за сутністю і змістом юридичних явищ суттєво залежить сама природа опосередковуваних правом суспільних відносин. Питання «що таке час?», «який зміст цього явища?» здавна цікавили науковців, починаючи від представників філософського спрямування і закінчуючи апологетами класичної та релятивістської фізики: всі вони намагалися зрозуміти сенс часу, усвідомити його природу

та сутнісні властивості. На жаль, юридична наука наразі недостатньо приділяє уваги даному питанню.

Між тим зазначена тема дуже актуальна, це пояснюється передусім тим, що час належить до переліку фундаментальних загальних категорій, які мають визначальне, формуюче методологічне значення для реального розуміння існуючих у всесвіті взаємозв'язків та співвідношень дійсності та пізнання. Адже з кожним періодом, що спливає, збільшується щільність подій, які минули, зростає потік інформації, яка усвідомлюється та щоразу переоцінюється як суспільством, так і кожною особистістю. Це спонукає періодично ставити на порядок денний питання про значення часу, його роль та прояви в навколишній реальності. Час є тим всеохоплюючим чинником, який дозволяє здійснити сутнісний зв'язок подій і явищ, що відбуваються у просторі, надавши їм належної перцепції щодо їхнього місця у системі взаємодій різних явищ конкретного буття. Як стверджував свого часу Фалес Мілетський, наймудрішим є час, бо він розкриває все [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

У науковій літературі дослідженням часового плину та його зв'язку з явищами матеріального світу, у тому числі щодо темпоральних вимірів розвитку юридично значимих для суспільства явищ, присвятили увагу такі науковці, як Г. В. Гегель, І. Кант, Е. Гуссерль, А. Бергсон, А. В. Солдатов, А. С. Абасов, С. Аскольдов, В. І. Вернадський та інші. Але часова сфера пізнання є якраз тією, повне охоплення та вивчення якої об'єктивно не можливе. Бо разом із процесом пізнання рухається і сам час, тому явища взаємодії подій в часі, співвідношення понять «сучасність», «минуле» і «майбутнє» постійно змінюються і, отже, не можуть набути сталого характеру.

Метою статті є дослідження загальних закономірностей часового перебігу та спроба відтворення його впливу на конкретні матеріальні взаємодії, що відбуваються в часі у суспільстві, зокрема в царині правовідносин.

Виклад основного матеріалу. Здавна люди намагалися зрозуміти перебіг часу. Час, як і простір, є неодмінним атрибутом будь-яких проявів буття. Адже кожне пізнання якогось процесу, матеріального об'єкта чи іншого явища пов'язане з визначенням його просторово-часових параметрів. На початку історії людства значення просторово-часової організації суспільства полягало насамперед у забезпеченні вижи-

вання особи. При цьому слід зазначити, що на даному етапі усвідомлення природної суті Всесвіту акценти робилися на пізнанні простору, а вже потім – часу. У свідомості спостерігача спочатку проявлялося чітке просторове уявлення явища, тоді як темпоральні його риси певною мірою залишалися невідзначеними. Тож ще за давніх періодів історії людства темпоральні питання розглядалися у взаємовідношенні з просторовим, ця взаємодія була важливим елементом вивчення світу. Вже у стародавніх міфах поняття часу (поряд із поняттям простору) являло собою не просто координату певного явища, а зображувалося могутніми силами, які керують усім. Так, у стародавніх індійських Ведах (приблизно VIII ст. до н.е.) час (кала) визначався як уособлена першопричина буття та всеруйнуюче явище. В 11-й главі «Бхагавад-гіти» Кришна, який з'явився в особі різних богів, каже «*kālo 'smi loka-kṣaya-kṛt pṛavṛddho*» [2] – «Я – кала (час), великий руйнівник світів». В індуїзмі та інших дхармічних релігіях циклічність часу метафорично зображується у вигляді калачакри («колеса часу»). У релігійно-філософській течії зороастризму – зерванізмі – час (в особі Бога Зервана) визначався як основа основ, котра породжує все інше суще [3; 4; 5]. Прихильники вчення орфіків у Древній Греції вважали, що Хронос (уособлення часу) створив із Хаосу й Ефіру яйце світу, породив вогонь, повітря й воду, а від цих стихій виникло кілька поколінь богів. Серйозна роль у розвитку пізнання часу належить середньовічним дослідникам. Вони виходили з того, що всі темпоральні етапи буття зумовлені вищою силою (богом), тож будь-яке явище рівномірно проходить через стадії створення, розвитку і припинення. Таким чином, час та події, що в ньому існують, незворотні і спрямовані у майбутнє. Пізнання може відбуватися з урахуванням послідовності та розгорнутості подій, а часові зміни зумовлені та передбачувані [6, с. 14-15].

Протягом історичного поступу людства багато досліджень було присвячено темпоральним питанням та впливу часу на рух матерії. Проблеми просторово-часової організації матерії досліджувалися у межах як філософської науки, так і спеціальних: математики, фізики, інших точних наук, оскільки вони мають загальний характер. Зокрема, розвиток поняття часу та його усвідомлення людиною є невід'ємним елементом методології історичних наук. З урахуванням цих наукових напрацювань з'явилися спеціальні терміни, котрі характеризували сутність темпоральних властивостей предмета спостереження: біологічний час, соціальний час,

психологічний час тощо. Фактично розвиток наших уявлень про просторово-часовий рух матерії є послідовними етапами розвитку людського пізнання. Сьогодні у літературі можемо прочитати три визначення даних категорій: реальний, перцептуальний та концептуальний простір та час. Реальний простір-час постулюється як об'єктивно реальні форми існування матерії, умови співіснування об'єктів. Перцептуальні простір і час виражають умови існування та зміни наших уявлень та інших психічних актів суб'єкта. Концептуальні простір та час являють собою абстрактні математичні структури, котрі можуть моделювати реальні просторово-часові відносини [7, с. 24]. Останній підхід використовується для вивчення властивостей часу в межах фізичної науки. Спеціальна наука про взаємини у часі зветься хронометрією, взаємодія концептуального часу з простором вивчається в межах хроногеометрії. Втім, за великим рахунком, концептуальні питання сутності часу є проблемами філософії.

Історично питання буття, його форм, властивостей та структури, включаючи простір, час, рух, досліджувалося в межах онтології (даний термін запроваджено Р. Гокленіусом в 1613 году в його «Філософському словнику» (Goclenius R., 1613) «*Lexicon philosophicum, quo tanquam clave philisophiae fores aperiuntur. Francofurti*») – вчення про суще [8, с. 145], розділу філософії, котрий вивчає фундаментальні принципи, загальні категорії сущого. Онтологія намагається здійснити загальний нарис існуючих у природі явищ, при цьому не зводяться до напрацювань окремих наук. Однією із основних категорій, які в онтології характеризують певне явище як реальне, об'єктивне та незалежне від свідомості людини, є поняття матерії. Матерія як філософська категорія сприймається не через окремі конкретні її властивості, а через загальний, всебічний та абстрактний характер своїх проявів. Вона не містить якихось визначених ознак, а лише є результатом абстрактного мислення людини. Першими вченими, котрі зробили вагомий внесок у розробку питань онтологічної спрямованості в межах європейської філософії, слід вважати Фалеса, Анаксимандра, Арістотеля, Платона. Ототожнюючи час з вічністю, вони кваліфікували його як самостійний прояв, чисту тривалість, що рівномірно тече, зрештою, як вмістилище подій [9]. Їхнє усвідомлення матерії базувалося на засадах матеріалістичного сприйняття. Зокрема, Арістотель, оцінюючи прояви руху матерії як окремої субстанції зазначав, що вона не сприймається на рівні безпосередньо

відчуттів – визнання її існування відбувається внаслідок узагальнення наших спостережень [10, с. 441].

У процесі подальшого розвитку науки набула поширення онтологічна теорія ідеалізму, яка робила акцент на суб'єктивному та образному відображенні сущого у свідомості людини. Основна ідея тут полягала в тому, що ідеальне сприйняття форм у свідомості істотно відмінності між об'єктом та його уявним образом. Образ уявний не притаманні всі фізичні властивості конкретного об'єкта, позаяк він позбавлений тілесності, не є матеріальним. Тож простір і час уявлялися як способи розташування матерії за допомогою пізнання, отже, вони мають психологічне походження. Час сприймався як психологічний факт, внутрішній досвід людської душі. Значні дослідження в межах ідеалістичної теорії здійснили такі філософи, як Августин, Фома Аквінський, Ф. В. Шеллінг, Г. В. Гегель. Відтак філософська думка почала схилитися до позначення поняття матерії через пізнання та свідомість людини як визнання реальних об'єктивних явищ, що існують незалежно від неї, але відображаються як такі у свідомості за допомогою відчуттів. Простір та час тлумачилися як вияви людської чутливості, пізнання. Вважалося, що людська суб'єктивність не зводиться до об'єктивно-речових проявів, є специфічним способом буття свідомості, притаманним лише мислячій особі [11, с. 74]. Вона не може виявлятися в об'єктивному та вивчатися науковими методами, але завдяки своєму психічному осмисленню особа конституює оточуючу її природу в певний образ, наділений просторово-часовими критеріями. Конкретні явища природи за даною теорією інтерпретуються переважно із суб'єктивістських позицій, а важлива філософська категорія «речі в собі» як щось об'єктивно існуюче не визнається поза свідомістю суб'єкта [12, с. 76]. Подібний підхід характерний також для дослідження французького філософа А.Бергсона, котрий здійснив аналіз часу в контексті його переживання людиною як живою свідомою істотою. Сутність такого суб'єктивного та незворотного часу вчений визначав виключно через категорію тривалості. Оскільки тривалість становить собою перебіг внутрішнього життя людини, єдиним носієм часу буде суб'єкт. Тож наші відчуття щодо реальних матеріальних явищ, відображені у внутрішній тривалості, і створюють час зовнішнього світу [13, с. 40-41].

Окремого розвитку онтологічне пізнання отримало в межах так званого «трансцендентального» спрямування. Просування до істини тут набувало визначальних вито-

ків із чистої чуттєвості, що відображена у трансцендентальній естетиці. Згідно з парадигмами даної концепції простір і час є апіорними формами споглядання, котрі прагнуть надати визначеність та певний порядок пізнанню, але самі по собі не входять до складу пізнання. У цьому полягає трансцендентальність простору та часу, і в цьому полягає протидія емпіричності пізнання. З часом загальні принципи буття почали розглядатися на рівні надчуттєвої, надраціональної інтуїції: обстоювалася теза, що вони виявляються тільки інтуїтивно, а не протягом практичної, пізнавальної діяльності людини, взаємодії суб'єкта і об'єкта. Найбільш показовими прихильниками «трансцендентальної онтології» були представники німецької філософської школи, такі як І. Кант, М. Хайдеггер, Е. Гуссерль та інші. Так, І. Кант заперечував об'єктивне існування часу, як і простору, тому вважав неможливим емпіричне його сприйняття ні безпосередньо, ні опосередковано. Він вказував, що час як апіорна ланка пізнавального апарату має якесь об'єктивне значення тільки стосовно явищ, речей, котрі ми, у свою чергу, сприймаємо як предмети наших почуттів. Тож час існує дійсно не як об'єкт, а як спосіб уявлення, і в цьому значенні він становить суб'єктивну реальність [14, с. 139-140; 248-249 та інш.]. У філософії І. Канта трансцендентальними визнаються апіорні форми пізнання. Вони є передумовою усіякого досвіду та конституують наше сприйняття. Трансцендентальними формами чуттєвості є простір і час, трансцендентальними формами свідомості – категорії (субстанція, причинність та інш.). Своєю чергою, трансцендентальними формами свідомості є регулятивні ідеї чистого розуму (ідеї Бога, душі, світу як цілого). Трансцендентальне (апіорне) протистоїть, з одного боку, емпіричному (що ґрунтується на досвіді, апостеріорному), яке воно формує, а з іншого боку – трансцендентному – тому, що виходить за межі досвіду, речам у собі.

Е. Гуссерль визнавав інструментом пізнання не саму науку, а її позитивістську інтерпретацію, або фетишизовану науку: він вказував, що різниця між іманентним і трансцендентним сприйняттям відображає різницю між тим, як показує досвід і буття, та свідомість [15, с. 133]. Іншими словами, за головний онтологічний принцип тут приймається суб'єктивність: суб'єктом є трансцендентальна свідомість, від якої редуційоване все об'єктивне [16, с. 86]. Відтак на перший план виходить концепція підвищення значення «Я» в кожному акті пізнання як абсо-

лютного вихідного пункту. У цьому, зокрема, полягала антиметафізична спрямованість у з'ясуванні сутності людини як творчої істоти. З іншого боку, об'єкт розуміється як інтенціональне явище, що підкреслює його зв'язок із суб'єктом. Отже, об'єктивність характеризується як продукт духовності, витвір життєво діючої суб'єктивності, а об'єкт є предметом свідомості [17, с. 410-411].

Як бачимо, за даною концепцією взаємини між об'єктом і суб'єктом зводяться до визначення першого останнім, і ступінь даного конституювання залежить від рівня осягнення у формі всезагальності, що, зрештою, створює відрив від категорій «зараз» і «тут» досвіду, що міститься в терміні «об'єктивність мислення». Тож вищим ступенем логічної активності інтелекту визнається інтуїція [18, с. 384]. Проте інтуїтивна теорія має ту ваду, що вона зосереджується головним чином на спогляданні існуючого і не враховує елемент історичності в бутті матерії. Сучасні дослідники, як правило, не підтримують ідею пізнання суцього як універсального прояву чистої свідомості та тлумачення інтенціональності як всеохоплюючого явища, що відбувається у сфері взаємин актуальних та потенційних вражень. Не тільки пізнання існуючих, чи уявлених як існуючі, предметів охоплює процес вивчення суцього. Маємо враховувати й інший досвід, передовсім не інтенціональний, тобто не спрямований на суцї предмети [19, с. 131]. Знаходження істини в процесі інтуїції ніяк не зумовлюється суспільно-історичними чинниками. Насправді ж істина могла бути явлена як сьогодні, так і тисячу років тому. Як образно зазначає Є. М. Причепій, абсолютизована істина перетворюється на відчеканену монету, яку випадково підбирають. Так, необхідність і абсолютність феноменологічних істин повертається випадковістю їх осягнення [16, с. 52]. Йдеться про пізнання буття в контексті його руху, а це означає, що мусимо враховувати всі фактори поступу матерії, в тому числі темпоральні. Буття рухається в просторі і часі, щось відбулося та припинило своє існування, щось продовжується, існує одночасно, спільно чи окремо з чимось іншим, дещо тільки настане. Та навіть якщо певне явище вже скінчилося, воно все одно містить якийсь залишок буття, що проявляється у його накладенні на сучасне та майбутнє, а коли подія ще не настала, вона теж є складовою частиною цілого універсуму, хоча вага впливу її на минуле і нинішнє дещо слабша, дефіцієнтна [20, с. 197]. Тому досвід пізнання має охоплювати все суще, в тому числі й те що вже зникло, або ще не виникло.

Слід розуміти, що минуле та майбутнє як темпоральні прояви руху мають значення лише для формування реалій сучасності. Усі три модуси часу – минуле, сучасне і майбутнє – проявляються назовні та пізнаються лише завдяки їхньому прояву зараз – у конкретний момент нинішнього часу. Вони мають свої особливості відтворення у свідомості, як відповідно елементи пам'яті, спостереження та діяльної участі і творче очікування. Людина в процесі своєї діяльності здатна досить точно встановлювати конкретні мікро- та макроінтервали часу. Це відбувається шляхом задіяння рефлексу, що ґрунтується на усталених навичкових процесах, які ускладнені набутою часовою екстраполяцією. Дана підсвідомо здатність, моделюючись та зіставляючись із можливістю людини усвідомлено оцінювати час, становить властивість застосовувати темпоральні прояви, вимірювані людиною, та екстраполювати їх на реальні відносини, що відбуваються у просторі.

Висновки

Попри те, що час як явище найбільш поширений об'єкт оцінки з боку науковців, він одночасно є тим явищем, усвідомлення якого найбільш ускладнене, а результати досліджень максимально неоднозначні. Справді, маємо констатувати наявність серйозних труднощів процесу пізнання часу. На перший погляд, здавалося б, час є повсякденна, значною мірою побутова категорія, яка є звичною та буденною у нашому житті. Однак більш прискіпливе його дослідження із виявленням характерних ознак і властивостей неодмінно наштовхується на очевидні складності: час не піддається детальному розгляду, як інші властивості предметів. Дійсно, в обчисленні та встановленні часових характеристик об'єкта у різних сферах дослідження, у тому числі і тих, що стосуються темпорального регулювання правовідносин, є певні проблеми, позаяк наші уявлення про абсолютний час не узгоджуються з реальністю: час має набагато тісніший зв'язок з різноманітними чинниками, що зумовлюють існування тіл у просторі, ніж це зазвичай постулюється. Разом із тим для вирішення тих завдань, які ставить перед собою право, і зокрема цивільне, такого темпорального уявлення цілком досить: саме абсолютний час та об'єктивні закономірності його перебігу опосередковують розвиток матеріальних правовідносин у суспільстві.

Список використаних джерел:

1. Філософія і релігієзнавство. URL: <https://tureligious.com.ua/fales-miletskyj/>
2. Bhaktivedanta VedaBase: Bhagavad-g t. As It Is 11.32. URL: <http://vedabase.net/bg/11/32/en>.
3. Глоба П.П. Концепция времени в зороастрийской космогонии. URL: <http://zoroastrian.ru/node/86> (дата звернення: 12.03.2020).
4. Глоба П.П. Зерванизм – сокровенное учение зороастризма : материалы 1-го Международного Зороастрийского Конгресса, Санкт-Петербург, 28.05.2000 г. URL: http://www.asha-piter.ru/03_02_statji/03_02_ppg_zervanizm_na_kongresse_01.htm (дата звернення: 12.03.2020).
5. Чистяков М. Зерванизм и зороастризм. *Mumpa*. № 1. URL: <http://zoroastrian.ru/node/1272>.
6. Абасов А.С. Пространство. Время. Познание. Баку : Элм, 1986. 122 с.
7. Солдатов А.В. Понятия пространства и времени в структуре естественнонаучной теории. Л.: Изд-во ЛГУ, 1981. 72 с.
8. Ажимов Ф. Е. Онтолого-метафизические проекты современной западноевропейской философии. *Вопросы философии*. 2007. № 9. С. 145–153.
9. Plato. *Timaeus*. Opera. Vol. 4. Ed. J. Burnet. Oxf., 1900. 38 p.
10. Антология мировой философии, В 4-х т., Т. 1, часть 1, Москва : Мысль, 1969. 936 с.
11. Киссель М.А. Критика феноменологического метода Е. Гуссерля. *Вопросы философии*. 1969. № 11. С. 67–76.
12. Kant Immanuel. *Prolegomena zu einer jeden künftigen Metaphysik, die als Wissenschaft wird auftreten können*. Philipp Reclam jun. Stuttgart, Meiner, F 2001., Taschenbuch Neuware. 200 s.
13. А. Длительность и одновременность / пер. с фр. Петербург : АCADEMIA, 1923. 154 с.
14. Кант И.. *Сочинения* : в 6 т. Т. 3. Москва : Мысль, 1964. 799 с.
15. Husserl E, *Ideas: General Introduction to Pure Phenomenology*, translated by W.R. Boyce Gibson (London: George Allen & Unwin Ltd., 1931). 465 p.
16. Причепій Є.М. Феноменологічна теорія свідомості Е.Гуссерля. Київ : Наукова думка, 1971. 104 с.
17. Gurwitsch A. *Der Begriff des Bewusstseins bei Kant und Husserl*. Kantstudien, 1964. Bd. 55. H. 4. S. 410-427.
18. Husserl E. *Erfahrung und Urteil. Untersuchungen zur Genealogie der Logik*. Hamburg. Claassen Verlag 1964. 477 s.
19. Хайдеггер М. Кант и проблема метафизики. Пер. с нем. О.В. Никифорова. Москва : Русское феноменологическое общество, 1997. 176 с.
20. Ingarden, Roman: *Der Streit um die Existenz der Welt Bd. I. Existenzialontologie*. Tbingen: Max Niemeyer, 1964. 267 s.

This article is devoted to the scientific study of the nature and content of temporal progress in nature, which relates to both economic and social relations, as well as the sphere of knowledge of different aspects of life around us. Time is the overarching factor that allows the essential connection of events and phenomena occurring in space, giving them a proper perception of their place in the system of interactions of various phenomena of specific interaction in space. The author pays considerable attention to the scientific study of different concepts regarding the current course of time flow and its connection with the phenomena of the material world, including the temporal dimensions of the development of legally significant phenomena for society. It is emphasized that temporal issues should always be considered in relation to spatial, this interaction has always been an important element in the study of the world. The paper provides an analytical assessment of existing theories of cognition of temporal progress, namely, the three known categories of defining the phenomena of cognition as real, perceptual and conceptual space and time. Real-time space is postulated as objectively real forms of existence of matter, conditions of coexistence of objects. Perceptual space and time express the conditions of existence and change of our ideas and other mental acts of the subject. Finally, conceptual space and time are abstract mathematical structures that can model real space-time relationships. The ontological view of temporal processes is examined, according to which matter is perceived as a philosophical category not by its specific specific properties, but by the general, comprehensive and abstract nature of its manifestations. This means that time, according to this theory, has a subjective manifestation, which is reproduced in the feelings and experiences of a particular person in relation to real material phenomena, reflected in the internal duration, which creates the time of the outside world.

Particular attention in the work required the study of ontological cognition received the natural movement of time within the so-called "transcendental" direction. The classical vision of the representatives of this field is analyzed, among which the most decisive one is E. Husserl, in which space and time are a priori forms of contemplation, which seek to give certainty and a certain order of cognition, but which are not in themselves part of cognition. The paper concludes that there are serious difficulties in the process of cognition of time: when calculating and establishing the temporal characteristics of an object in various fields of study, including those related to temporal regulation of relationships, there are certain problems, since our ideas about the absolute time do not agree with reality: time has a much closer connection with the various factors that determine the existence of bodies in space than is usually postulated. At the same time, it is sufficient to solve those tasks that the law sets itself, and in particular civil, such a temporal representation: it is the absolute time and the objective laws of its course that mediate the development of material legal relations in society.

Key words: time movement in space, past, present, future.

